

SPROGE KYRKA

- En presentation

Välkommen till Sproge kyrka

Sproge är en socken på sydvästra Gotland. Som på flera andra ställen på ön finns även här gravrösen och skepps-sättningar från bronsåldern samt gravfält, stensättningar och sliprännestenar från järnåldern. En kristen församling med egen kyrkobyggnad har det funnits i Sproge åtminstone sedan 1100-talet.

Sproge gränsar i väster mot Östersjön, i norr mot Eksta, i öster mot Levide och i söder är Mästermyrskanalen gräns mot Silte.

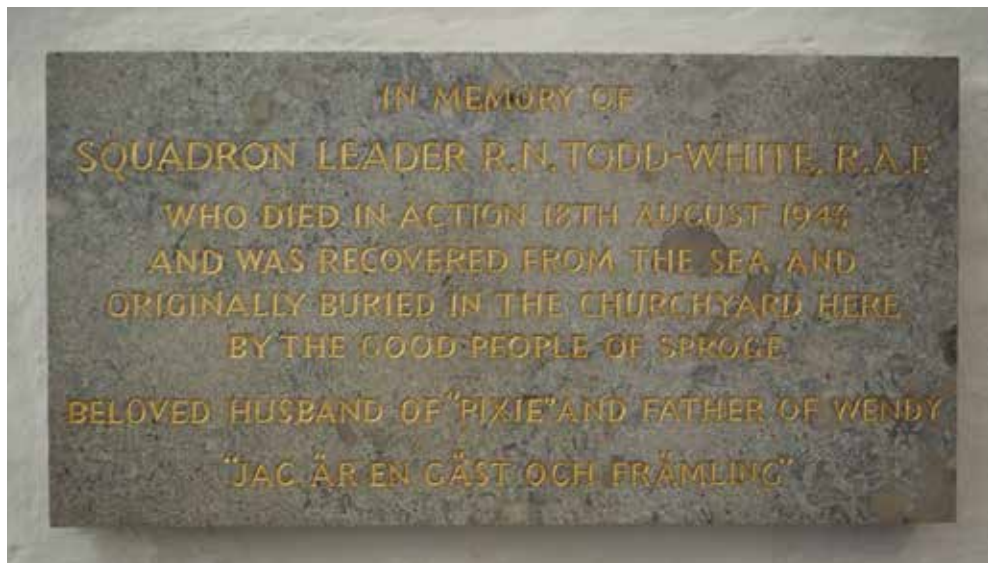
Juridiskt, borgerligt och kyrkligt har Sproge ibland knutits ihop söderut med Sudret och ibland norrut. Borgerligt är Sproge idag sedan 1971 en del av Gotlands kommun. Kyrkligt är Sproge idag sedan 1962 en del av Klinte pastorat i Medeltredingens kontrakt.

I Sproge finns Bosarve naturreservat, där det kända Solsänget ingår. I socknen finns ett utpräglat jordbrukslandskap, varierat med skog, betesmarker, åkrar och ängen. Fågelskyddsområdet Ugnen täcker nästan hela Sprogestranden.

I Sproge finns det drygt 120 fast boende, varav 92 är med i Svenska kyrkan. 58 företag är registrerade i Sproge, t ex gårds-slakteri, ridterapi, hovslageri, byggföretag, hembygdsförening, vattensamfällighetsförening, flera jordbruk varav en mjölkgård, paintball samt sommartid hela tre matställen.

I korgolvet finns tre gravhällar från 1200-talet, vilka tidigare legat ute på kyrkogården. Den norra stenen kallas ännu "peststenen" därför att församlingen så hårt drabbades av pesten 1710-12 att alla socknens överlevande personer rymdes på denna sten.

Omslagsbild. Exteriör från nordöst med sockenmagasinet till höger och till vänster skymtar församlingshemmet i före detta skolan.

*Stentavlan till minne
av brittisk pilot.*

Sprogepsalmen kallar vi svensk psalm 20 Helige Fader, kom och var oss nära. Texten är skriven 1889 av Jakob Timotheus Jacobsson som är född och uppväxt på Sproge Norrgårda.

I kyrkan finns en stentavla med text som tackar ”the good people of Sproge” för att man tog hand om och begravde en brittisk stridspilot som flöt iland 1943.

Självklart följer vi lagar, förordningar och folkhälsomyndighetens rekommendationer, vilket innebär att vi inte kan bli fler än 50 personer när vi åter tar Sproge kyrka i bruk i högmässan kl 10 den 16 augusti 2020. Den olåsta kyrkdörren talar dock sitt tydliga språk:

Välkommen in i kyrkan

Kent Österdahl, kyrkoherde

Sproge kyrka

Sproge kyrka är en av de få kyrkor på Gotland som ännu ligger vid stora vägen. För det flesta andra har vägen lagts ett stycke ut om den inte har fått en helt annan sträckning så att kyrkan hamnat vid en sidoväg. Skälen är lätt förklarliga med tanke på trafiksituationen, men det nära sambandet mellan kyrkan som landmärke och riktpunkt under resan är därför sällan lika tydligt som här. Om tornet reser sig som ett tydligt tecken utgör den resliga magasinsbyggnaden i dess skugga också ett landmärke, om än mera diskret. Det är sockenmagasinet, byggt på 1820-talet för att under goda år samla spannmål till sämre, en föregångare till senare tiders lokala sparbanker.

Kyrkan är också en av dem som i högre grad än andra på Gotland präglas av senare tiders ombyggnader och då särskilt den som genomfördes 1839–40 då långhusvalven revs och flera av kyrkans fönster och portaler förändrades. Jämför man dock med fastlandet, där många medeltida kyrkor genomgått liknande förändringar, åtminstone vad gäller fönstren, framstår Sproge kyrka med rätta som en välbevarad medeltidsanläggning. Alla kyrkans murar är medeltida och till viktigare medeltida kännetecken hör den halvrunda absiden i öster och det resliga tornet i väster. Samtidigt avspeglar kyrkan i sin ombyggda form den expansiva tid för den gotländska landsbygden som 1800-talet kom att utgöra.

Byggnadshistoria och exteriör

Kyrkan består av ett långhus med kor och absid, byggda i romansk stil under 1200-talets andra fjärdedel, och ett högt torn i väster från omkring år 1300. Som så ofta är den i dag stående kyrkan inte den första på platsen. Vanligen saknas tydliga belegg för att så varit fallet, men vid en golvomläggning 1965 kunde man tillvarata flera väggplankor i ek från en äldre träkyrka, troligen byggd i skiftesverkskonstruktion. Om årtalet 1058 i inskriften ovanför sydportalen alls har någon grund skulle det

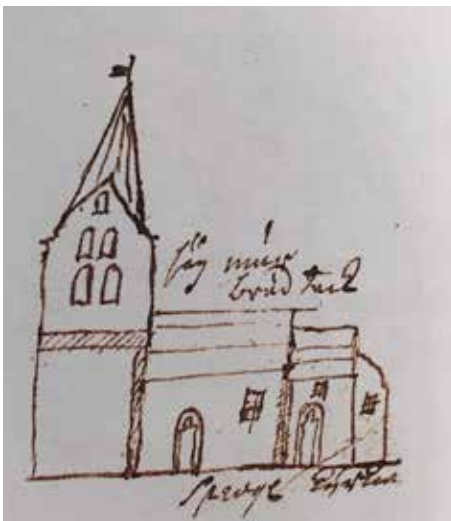

Sydportalen med inskrift 1058 som eventuellt kan avse en tidigare träkyrka.

kunna avse träkyrkan, men datering av dekor och verkets fällningsår tyder snarare på att denna byggdes under 1100-talets första hälft.

Träkyrkan användes i ungefär ett århundrade innan den nuvarande kyrkan, utom tornet, byggdes omkring 1225–50. Skälen till

att bygga en ny kyrka i sten var flera. Den kunde göras större och mer monumental, var säkrare mot brand och hade bättre akustik. En starkt bidragande orsak torde varit att andra socknar byggt ny kyrka av sten och att träkyrkan i Sproge sannolikt var en av de sista som stod kvar.

Den nya stenkyrkan bestod av absiden, koret och långhuset. Muröppningarna är yngre utom absidens rundfönster, som har kvar sin ursprungliga form, och sydportalen, som före 1839 låg längre västerut (där spår syns i putsen) och var mindre. I korets södra fasad fanns också en portal och på både korets och långhusets södra sida små fönster. Mot norr var dock kyrkan slu-

Kyrkan från söder. Teckning av Johannes Pihl, troligen 1726 eller 1730. Teckningen är enkel, men visar kyrkan före förändringarna 1839-40. Korpportalen är kvar och långhuset har endast ett fönster; mindre än de nuvarande. Återgiven av Torsten Svensson i Gotländskt arkiv 2008.

Kyrkan från söder

ten, utan öppningar. Torn saknades till en början, men var sannolikt planerat i en senare byggnadsetapp. Klockan från 1200-talets första hälft visar att något slags upphängningsanordning fanns – kanske en klockstapel eller takryttare. Troligen var tornet tänkt att likna dem i Fröjel, Levide eller Hemse, men när det väl byggdes omkring år 1300 hade idealet ändrats mot gotikens resliga och höga torn. Tornet hör inte till öns högsta, men dess murade gavlar, spetsiga tornhuv och ljudgluggar i flera våningar gör det resligt och monumentalt men ändå anpassat till måtten i den befintliga kyrkan. Det stora tornet försågs också med en stor gotisk portal åt norr med en rik utformad omfattning i huggen kalksten.

Nästa större yttre förändring skedde 1839–1840 och under följande år. Kyrkan fick nya, stora fönster, för att släppa in mycket ljus, formade på det sätt som var modernt under 1800-talets första hälft. Det var en tid då nya kyrkor präglades av regelbundenhet och symmetri i formen, gärna med anspelning på antikens arkitekturideal. Fönster placerades symmetriskt på långhusets södra och norra sida. Långhusportalen flyttades till fasadens mitt och förstorades. Korportalen ersattes av ett fönster. Det gotiska fönstret i väster byttes mot ett runt fönster, liknande det i öster fast större. Över sydportalen sattes en inskription, enligt mönster från samtida kyrkor på fastlandet, med kyrkans namn och byggnadsår samt ett Bibelord. Besökaren i Sproge möts av Psaltaren 118:19, som i Bibel 2000 lyder ”Öppna för mig rättfärdighetens portar! Jag vill gå in och tacka Herren.”

Interiör

Kyrkorummet visar ännu tydligt den medeltida uppdelningen mellan långhus och kor, mellan församlingens rum och altarets, förenade av triumfbågen. Bakom altaret välver sig den halvrunda absiden, både för akustikens skull och som en tradition med rötter i de fornkristna kyrkorna och romerska basilikorna. Långhuset är den del av kyrkan som förändrades mest vid 1800-talets ombyggnad, då kolonnen mitt i långhuset revs, liksom de fyra valv som den bar. Avsikten var att skapa ett ljusare och rymligare kyrkorum, så som skett i Eksta några år tidigare. Den som drev fram förändringarna var kyrkoherde Pehr Wallgren som hade varit verksam i Östergötland och Värmland, där medeltida kyrkor hade moderniserats med trätunnvalv och stora, symmetriskt satta fönster. Samtidigt går det att sätta in förändringarna i ett led av olika moderniseringar av gotländska kyrkor under 1800-talets mitt och förra hälft som särskilt berörde södra delen av ön. Större fönster, moderna tornhuvor, ljusa vitputsade kyrkorum infördes i flera kyrkor, men är många gånger endast synliga på äldre foton eftersom sådana tillägg ofta restaurerats bort under 1900-talet för att renodla kyrkans medeltida karaktär. Förändringarna under 1800-talet var utslag av en ökad ekonomisk förmåga att reparera kyrkorna, även om metoderna inte var ”antikvariska” i modern bemärkelse. Det var samma begynnande välstånd som låg bakom de stora murade bondgårdar som byggdes vid denna tid.

*Långhus, kor och absid.
Bänkarnas dörrar har målats och
hängs på av Jerry Jannehag
inför återinvigningen. Det blåstrade
innertaket har åter målats vitt.*

De stora fönstren gör kyrkorummet ljust. Före ombyggnaden 1839–1840 beskrevs dock kyrkan som mörk och långhuset och koret hade bara varsitt litet fönster åt söder. Sakristian avskildes till sakristia med en rak vägg bakom altaret, senare borttagen. Ny predikstol anskaffades, men i övrigt kunde mycket av den gamla inredningen behållas. När intresset för Gotlands medeltida kyrkor ökade under 1800-talets slut och början av 1900-talet, kom förändringar av det slag som rört Sproge kyrka att kritiseras. I några fall togs de bort. Boge kyrka fick till exempel en ny kolonn och nya valv i putsat tegel på 1920-talet istället för ett trätunnvalv liknande det i Sproge. Här blev trävalvet kvar, men 1965 restaurerades kyrkan med syfte att tona ner inslagen från 1800-talet. Predikstolen byggdes om så att den inte blev lika framträdande i rummet. Bevarad dekor från medeltiden och 1700-talet togs fram. Trätunnvalvet sandblästrades. Den vita färgen som togs bort hade haft som syfte att valvet skulle se ut som ett putsat stenvall. Nu framträdde det istället som ett omålat furutak, ett materialuttryck som var uppskattat på 1960-talet och som kunde associeras till enklare äldre byggnader, men inte till det tidiga 1800-talets ljusa kyrkorum.

Interiör mot öster vid sekelskiftet 1900. Predikstolen hade ljudtak och nåddes via trappa genom muren. En vägg stängde av absiden till sakristia. Foto i ATA (Antikvariskt-topografiska arkivet), Kulturmiljöbild.

Inredning

Inredningen avspeglar flera epoker i kyrkorummets förändringshistoria. Altaruppsatsen och dopfunten från 1600-talet är tillverkade i den lättskulpterade sandsten som från Burgsvik exporterades till hela Östersjöområdet. Altaruppsatsen från 1669, målad av Johan Bartsch d.y., visar Nattvardens instiftande i ett ramverk som med sina spiralkolonner och klassicistiska detaljer berättar om högrenässansens kyrkoinredningar i Italien. Krönets kungliga initialer CRS (Carolus XI Rex Sueciae) påminner om är att det bara var 25 år sedan Gotland blev svenskt och att många av öns nyare altartavlor ännu pryddes av C4 (Kristian IV av Danmark). Ett väggskap i absiden har dörrar från 1200-talet, ornerade med en drake och en grip. Gravhällarna i korgolvet är från 1200-talet och har runinskrift. De låg tidigare på kyrkogården och om en av dem, Peststenen, uppges att på den rymdes alla socknens invånare som överlevde pesten 1710–12.

Ovanför den låga triumfbågen hänger ett krucifix från 1300-talets första hälft, vars stora mått talar för att det kan ha tillverkats för en annan kyrka. Bänkinredningen från 1700-talet byggdes om 1839–40 och målades 1965 av Erik Olsson, Sanda, med ledning av äldre färgspår. Predikstolen i valnöt, som tidigare hade ljudtak,

Altaruppsatsen och triumfkrucifix.

ritades av Skeppsholmskyrkans arkitekt Fredrik Blom. Den tillverkades ursprungligen för Eksta kyrka, men uppsattes istället i Sproge 1839–1840.

Orgeln i ringkammaren i tornets bottenvåning är från 1892 och ritad av Fredrik Lilljekvist, senare arkitekt till Dramaten. Vid tombågens norra sida hänger en bildsten från 700–1100-talet, med en av de äldsta kända bilderna av en slädåkare. Den påträffades 1965 inmurad i absiden där den utgjorde piscina med uttömningshål. Mitt emot sitter en minnestavla över en ilandfluten brittisk stridspilott som begravdes på kyrkogården 1943. Runt om i kyrkan finns målade medeltida invigningskors som framtogs och restaurerades 1965. På murarna i tornets bottenvåning går det att i rätt belysning se putsristningar från medeltiden.

Ovan: Orgeln.

Till vänster: Bildsten med runskrift, 700–1100, med person som åker släde. Gotlands Runinskrifters tolkning av inskriptionen lyder: ...Rua-r × auk × auþvatr × gearþu × kukbl × yftir × kunaþi----- × sina × kua--ai × nutan Vilket betyder Gairvatr(?) och Audvat gjorde minnesmärke efter Gunheid(?) ... sina ... duglig. Påträffad 1965 som sidor i den då återöppnade piscinanischen i absiden och löstagen.

Till höger: Den så kallade peststenen.

Den senaste restaureringen

Kyrkan genomgick våren och sommaren 2020 en restaurering, vars mest synliga resultat var att långhusets innertak åter målades vitt. I övrigt har målsättningen främst varit att iståndsätta och vårda byggnaden och dess föremål för att säkra dess fortbestånd på sådant sätt som inte innebär några mer märkbara förändringar. Alla ytskikt, från smått till stort, har rengjorts och lagats vid behov. För konstnärligt och kulturhistoriskt känsliga partier anlätades konservatorer. Förvaringen av textilier förbättrades, uppvärmningssystem och elanläggning sågs över. Ett omfattande arbete bestod i de höga tornfasadernas omputsning. Projektör var Visbyark genom arkitekt Sven Landahl och byggnadsingenjör Håkan Björkman. Entreprenör var Byggnadshyttan Kalk & Bygg under ledning av Kaj Boström. Peter Ström vid PS Elteknik var elkonsult. Nytt textilskåp utfördes av Joakim Olsson

vid Gotlands Snickeri. För konservering svarade stenkonservator Rebeca Kettunen och textilkonservator Erika Wessel, Westex. Medverkande antikvarier var Lisa Johansson vid Gotlands Museum och Rebecka Svensson vid Visby stift. Beställare utgjorde Sproge församling med Per Hansén vid Samfälligheten Gotlands kyrkor som beställarrepresentant. Kyrkan återinvigdes 10 söndagen efter trefaldighet, den 16 augusti 2020.

Jakob Lindblad, styrelseledamot i Gotlands kyrkohistoriska sällskap och medverkande i Kyrkokaraktäriseringsprojektet vid Gotlands museum vars rapport om Sproge kyrka är under arbete och har lämnat underlag till denna text.

Kyrkorummet före den senaste restaureringen med det 1965 renblästrade tunnvalvet. Foto Jakob Lindblad vid restaureringens uppstarts-möte i januari 2020.

Litteratur

Mats Bergman 1982: Sproge kyrka. Sveriges Kyrkor volym 191, Gotland band VIII:2. – Utförlig genomgång av kyrkobyggnaden med dess inredning och inventarier med beskrivning och historik baserad på arkivmaterial.

Eva Selin, Jakob Lindblad m.fl. 2020: Sproge kyrka. Karaktärisering 2020. – Rapport under utgivning av Gotlands museum och Visby stift.

Erland Lagerlöf & Gunnar Svahnström 1991 (1966): Gotlands kyrkor. En vägledning.

Eva Sjöstrand 2013, Bengt af Geijerstam: Änglar & drakar. En gotländsk kulturskatt. – Guidebok till öns kyrkor, illustrerad med Bengt af Geijerstams bilder.

Birte Andersen 2014: Gotlands kirker. En guide.

Alf Bråthen 1995: Dated wood from Gotland and the diocese of Skara. – En rapport över årsringsdateringar från öns kyrkor, bland annat träkyrkoplankorna från Sproge.

Markus Dahlberg & Kristina Franzén (red.) 2008: Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria. – En översikt av landets kyrkobyggande från äldsta tid till 1950.

Torsten Svensson 2008: ”’En förlamad man till händer och fötter’ Johannes Pihls kyrko(an)teckningar i Jöran Wallins Analecta Gothlandensia”, i Gotländskt Arkiv årg. 80. – Om 1700-talsteckningen av kyrkan.

Roger Öhrman 1990: ”Sockenmagasin på Gotland”, i Gotländskt Arkiv årg. 62

Samfälligheten Gotlands kyrkor

Samfälligheten Gotlands kyrkor bildades 1984 av samtliga församlingar på Gotland med uppgift att vårda och underhålla Gotlands 92 medeltida kyrkobyggnader samt Visborgskyrkan i Visby.

Samfällighetens ansvar är av ekonomisk art samt att planera och genomföra de åtgärder som ska utföras och de enskilda församlingarna/pastoraten svarar för tillsyn och omvårdnad om den egna kyrkan.

Samfälligheten ansvarar för själva kyrkobyggnaderna och församlingarna ansvarar för kyrkogårdarna och inventarierna.

Alla restaureringar sker, efter tillstånd från Länsstyrelsen, i dialog med respektive församling, och under medverkan av en antikvarisk konsult.

Projektering av restaureringsarbetena för Sproge kyrka utfördes år 2017. Förtroendevalda och personal från församlingen och samfälligheten deltog tillsammans med yrkesfolk av olika kategorier. På samma sätt har sedan byggmötena genomförts med representanter för alla berörda.

Restaureringskostnaderna inklusive projektering uppgår till cirka 4,5 milj. kronor.

Huvudsaklig finansiering:

- En del av den kyrkoavgift som betalas av alla Gotlands kyrkotillhöriga går till kyrkounderhållet.
- Kyrkoantikvarisk ersättning, en statlig ersättning för förvaltning av det kyrkliga kulturarvet
- Kyrkounderhållsbidrag, ett inomkyrkligt utjämningssystem som kan erhållas för underhåll av kyrkobyggnader och fast inredning.

Nina Vijnja,

Samfälligheten Gotlands kyrkor

Gotlands Kyrkohistoriska Sällskap

Kyrkolivet på Gotland vilar på ett rikt arv. Gotlands kyrkohistoriska sällskap ser som sin uppgift att bevara och sprida ökad kunskap om detta arv. Det historiska perspektivet bidrar till att öka förståelsen för de förutsättningar och traditioner vi lever med i kyrkan på Gotland i dag, det som också är vår grund för att bygga vidare mot framtiden.

Förutom att inbjuda till föreläsningar och utfärder har Sällskapet sedan starten 2009 publicerat flera böcker. Den nyligen utgivna Peter Gotlänning och Kristi brud skildrar omfattande förhållandet mellan den gotländska dominikanmunken Petrus de Dacia och hans stora kärlek Kristina av Stommeln – ett resultat av mångårig forskning av professor emeritus Nils Blomkvist, Visby. Den senaste boken i Sällskapets skriftserie är utgiven 2019. Med titeln Gåvor av händers verk behandlas de kyrkliga syföreningarnas betydelse och historia sammanställd av Wiveka Schwartz, som under lång tid har samlat information om detta.

En viktig uppgift för det kyrkohistoriska sällskapet är också att värna om våra kyrkobyggnader – synliga tecken på det andliga kulturarvet och unika mötesplatser för kristen tro och tradition i vår egen tid; arvet vi tagit emot och som vi ska lämna över till kommande generationer. Samfälligheten Gotlands kyrkor – ensam i sitt slag i landet – har under många år tagit ansvar för att kyrkorna bevaras som levande gudstjänstrum.

I takt med samfällighetens arbete anknyter Gotlands kyrkohistoriska sällskap med en kort presentation av den nyrenoverade kyrkan. Det är också en hälsning till alla i församlingen med en stående inbjudan att söka sig till kyrkan för stillhet i ensamhet eller i gudstjänstens gemenskap. I denna Sällskapets skriftserie har hittills kyrkorna i Björke, Lärbro, Vall, Ganthem, Sanda, Stenkyrka och Akeback presenterats.

Som medlem i Gotlands kyrkohistoriska sällskap bidrar Du till att det kyrkohistoriska arvet med dess kulturella mångfald på Gotland lever. Välkommen att vara med. Årsavgiften för enskilda medlemmar är 150 kr. Avgiften sätts in på sällskapets bg 618-2232 och ange ”Årsavgift 2020 - 2021” samt namn, adress och e-postadress.

*Ragnar Svenserud,
ordförande Gotlands Kyrkohistoriska Sällskap*

Konservator Katarina Schüssler lagar i sockeln på Sproge kyrka. Hon är en av den kvalificerade stab av hantverkare som är en förutsättning för att Gotlands medeltida kyrkor ska kunna bevaras för framtiden.

Baksidan: Detalj av tornets norra port.

Foldern är framtagen inför återöppnandet av Sproge kyrka 10 söndagen efter trefaldighet 2020, genom ett samarbete mellan Gotlands kyrkohistoriska sällskap, Samfälligheten Gotlands kyrkor, kyrkokarktäringsprojektet vid Gotlands museum, Sensus på Gotland, Visby stift, Sproge socken och församling samt Klinte pastorat. Fotona är tagna av Lars Bäckman 2020 om annat inte anges. Layouten är gjord av Lars Bäckman.

Vägledning i samarbete med Gotlands kyrkohistoriska sällskap i samband med återinvigningar av Gotlands kyrkor, efter restaureringar, nummer 8, Visby 2020.

Svenska kyrkan

KLINTE PASTORAT